

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۱۸۴۴۴

دانشگاه قم
دانشکده الهیات

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته شیعه شناسی

عنوان :

**بررسی وضعیت سیاسی - اجتماعی
شیعیان جمهوری آذربایجان**

استاد راهنما :

دکتر محمود تقی زاده داوری

استاد مشاور :

دکتر بهرام امیر احمدیان

نگارنده :

ولی جباری

تابستان ۱۳۸۸

۱۳۸۸ / ۷ / ۶

کتابخانه اطلاعیه مرکز علمی پژوهش
قم

۱۱۸۳۳۳

صورت جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

پایان نامه با عنوان: بررسی وضعیت سیاسی - اجتماعی شیعیان جمهوری آذربایجان

آقای: جباری ولی

رشته: شیعه شناسی (جامعه شناسی) به شماره دانشجویی: ۸۶۲۳۲۰۴۲۰۱

تحت عنوان: بررسی وضعیت سیاسی - اجتماعی شیعیان جمهوری آذربایجان

با حضور هیات داوران در محل دانشگاه قم در تاریخ ۸۸/۰۴/۰۱ تشکیل گردید.

در این جلسه پایان نامه مذکور با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت و نامبرده نمره با عدد ۱۹

نمره به حروف **نوزدهم** را با درجه **عالی** دریافت نمود.

نام خانوادگی و نام	سمت	رتبه علمی	امضاء
تقی زاده داوری محمود	استاد راهنما	دانشیار	
امیر احمدیان بهرام	استاد مشاور	استادیار	
کرم الهی نعمت الله	استاد ناظر	استادیار	
نجفی محمد جواد	استاد ناظر	استادیار	
اعرابی غلامحسین	نماینده کمیته تحصیلات تکمیلی	استادیار	

رئیس امور آموزش و تحصیلات تکمیلی

نام و امضاء

معاون آموزشی و پژوهشی دانشکده

نام و امضاء

نشانی:
قم، جاده قدیم اصفهان،
دانشگاه قم
کدپستی: ۳۷۱۶۱۴۶۶۱۱
تلفن: ۲۸۵۳۳۱۱
دورنویس:
معاونت آموزشی ۲۸۵۵۶۸۴
معاونت اداری ۲۸۵۵۶۸۶
معاونت دانشجویی ۲۸۵۵۶۸۸

تقدیم به :

شیعیان گمنام و دیندارانی که با اهدای جان و مال خود، تعلیم و تبلیغ آموزه های شیعی را سرلوحه حیات خود قرار داده اند .

تشکر و قدر دانی

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب دانش و معرفت را به ما عطا فرمود در اینجا بر خود لازم می دانم از تمامی اساتید بزرگوار به ویژه اساتید دوره کارشناسی ارشد که در طول سالیان گذشته مرا در تحصیل علم و معرفت و فضائل اخلاقی یاری نموده اند، تقدیر و تشکر نمایم.

از استاد فرزانه و بزرگوار جناب آقای دکتر محمود تقی زاده داوری که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نموده اند، نهایت تشکر و سپاسگزاری و امتنان را دارم.

از جناب آقای دکتر بهرام امیر احمدیان به عنوان مشاور که با راهنمایی خود مرا مورد لطف قرار داده اند کمال تشکر را دارم.

چکیده

جمهوری آذربایجان که به لحاظ درصد جمعیت، دومین کشور شیعه جهان اسلام می باشد، تحولات سیاسی- اجتماعی جهانی باعث شده است تا شیعیان این کشور روز بروز بر تحركات سیاسی، اجتماعی خود در مسائل مختلف داخلی و بین المللی بیافزایند. موقعیت راهبردی، رشد اسلام گرایی و ایران گرایی، خلاء اعتقادی و فرهنگی و آموزه های شیعی، توجه محافل صهیونیستی و غربی و رشد فعالیتهای پان ترکیستی، انجام مطالعات در یک حوزه شیعی با قلمرو سیاسی مشخص و با روشهای جامعه شناسانه را ضروری می نمود. در این تحقیق با اتکا به مطالعات اسنادی و میدانی مشخص شده است که شیعیان جمهوری آذربایجان مشترکات فرهنگی- اجتماعی بسیاری با جمهوری اسلامی ایران دارند. تعلیمات و تبلیغات آموزه های شیعی توسط دینداران و طلاب علوم دینی برای پر کردن خلاء های به جا مانده از ۷۰ سال حکومت کمونیستها در راس اقدامات آنها قرار گرفته است و در مقابل حکومت نیز محدودیتهای بسیاری را برای مقابله با دینداران و گروههای شیعه اسلام گرا ایجاد و چالشهای زیادی میان حکومت و این گروهها به وجود آمده است. شیعیان تلاش می کنند با ایجاد مدارس غیر انتفاعی، آموزش های اعتقادی و فرهنگی، انتشار روزنامه ها و مجلات هدفمند مذهبی، ایجاد شبکه های اینترنتی و ماهواره ای مذهبی، برگزاری مراسم فرهنگی- دینی و ایجاد هیئتها و مجامع دینی و فعال کردن مساجد و اماکن وارد مراحل دیگر شیعه گری همچون جریان سازی شوند که حضور در صحنه های سیاسی- اجتماعی داخلی و بین المللی همچون روز قدس و واکنش به حوادث جهان اسلام و تحركات سیاسی برای تاثیر گذاری در سیاستهای داخلی و خارجی حکومت در این راستا بوده است. در این تحقیق خوانندگان در می یابند که گرایش به دین و زندگی دینی روند فزاینده ای را در این کشور نشان می دهد که طلاب تحصیل کرده در حوزه های علمیه ایران، نقش تعیین کننده ای در گسترش آن دارند اما دولت و جریانات وابسته غیر مذهبی داخلی و نیروهای خارجی، مانع مهم بازدارنده در روند گسترش دینی جامعه محسوب می شوند و افق های تازه ای برای عزت یافتگی و تبدیل شدن به عناصری تاثیر گذار در مسائل مختلف کشور گشوده اند اما با وجود رشد فعالیتهای اسلام گرایی در این کشور تا دست یابی قدرت توسط شیعیان این کشور هنوز فاصله چشمگیری وجود دارد و بلوغ و نبوغ سیاسی لازم را برای کسب قدرت ندارند.

کلمات کلیدی: شیعیان، آذربایجان، جمهوری آذربایجان، گروههای شیعی، گرایشات شیعی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول : کلیات
۲	۱. مقدمه
۳	۲. بیان مسئله
۴	۳. پیشینه تحقیق
۵	۴. اهمیت و کاربردهای تحقیق
۹	۵. سوالات اصلی تحقیق
۱۰	۶. فرضیات تحقیق
۱۰	۷. روشهای گرد آوری و تجزیه و تحلیل اطلاعات
	فصل دوم: تاریخچه تشیع در جمهوری آذربایجان
۱۴	۱. جغرافیای تاریخی
۱۷	۲. تاریخچه سیاسی
۱۹	۳. تاریخچه ورود اسلام و تشیع
	فصل سوم : وضعیت جغرافیایی و آب و هوایی
۲۵	۱-۱. مختصات جغرافیایی
۲۵	۲-۱. مساحت و مرزها
۲۶	۳-۱. شرایط طبیعی
۲۶	۳-۱-۱. آب و هوا
۲۶	۳-۱-۲. رودخانه ها و دریاچه ها
۲۷	۳-۱-۳. کوهها
۲۸	۳-۱-۴. دشت ها و جلگه ها

۲۸	۳-۱-۵. منابع زیرزمینی
۲۹	۲. جغرافیای انسانی
۲۹	۱-۲. شهرها
۳۰	۲-۲. مناطق شیعه نشین و سنی نشین و ارمنی نشین
۳۱	۲-۳. پرچم و نشان ملی

فصل چهارم : جمعیت

۳۳	۱. مقدمه
۳۴	۲. آمارهای جمعیتی
۳۶	۲-۱. امید به زندگی
۳۶	۲-۲. ازدواج و طلاق
۳۷	۲-۳. جمعیت شهری و روستایی
۳۷	۲-۴. نرخ زاد و ولد
۳۸	۳. جمعیت شیعیان
۳۸	۳-۱. اختلافات آماری
۳۹	۴. فرق دینی
۳۹	۴-۱. پراکندگی جغرافیایی جمعیت شیعیان
۴۰	۴-۲. پراکندگی جغرافیایی جمعیت اهل سنت
۴۴	۴-۳. تفاهم و تنازع اقوام و مذاهب در جمهوری آذربایجان
۴۴	۴-۳-۱. روابط میان شیعیان و سنی ها
۴۴	۴-۳-۲. روابط میان شیعیان و سلفی ها
۴۵	۴-۴. فرق دینی غیر اسلامی
۵۰	۴-۵. طریقت های غیر رسمی
۵۰	۴-۶. گروهها و مجامع دینی
۵۱	۵. اقوام
۵۱	۵-۱. تنوع قومیتی در جمهوری آذربایجان

۵۲	۲-۵. گروه‌های قومی
۵۳	۳-۵. اقلیتهای قومی
۵۷	۴-۵. آرامنه و ترکیب قومی منطقه قره باغ

فصل پنجم: ساختار سیاسی

۶۰	۱. تحولات سیاسی دو دهه اخیر
۶۲	۲. تقسیمات اداری - سیاسی
۶۲	۳. نهادهای حکومتی جمهوری آذربایجان
۶۵	۴. قانون اساسی جمهوری آذربایجان
۷۰	۵. ارتش جمهوری آذربایجان
۷۲	۲-۵. ساختار کلی نیروهای مسلح جمهوری آذربایجان
۷۲	۳-۵. علل شکست آذربایجان در جنگ قره باغ
۷۳	۴-۵. دلایل گرایش به ناتو
۷۳	۵-۵. ملاحظات امنیتی
۷۴	۶-۵. درگیریهای مرزی
۷۶	۶. احزاب و گروههای سیاسی (موافقان و مخالفان دولت)
۸۱	۷. گروههای شیعی اسلام گرا
۸۱	۱-۷. مقدمه
۸۳	۲-۷. گروههای شیعی اسلام گرا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی ایران
۸۷	۳-۷. گروههای شیعی اسلام گرا بعد از پیروزی انقلاب اسلامی
۹۳	۴-۷. گروههای شیعی اسلام گرا در دوره استقلال خواهی و فروپاشی شوروی
۹۵	۵-۷. گروههای شیعی اسلام گرا بعد از استقلال تا تثبیت حکومت حیدر علیو
۱۰۳	۶-۷. گروههای شیعی اسلام گرا جمهوری آذربایجان در یک دهه اخیر

فصل ششم: ساختار اقتصادی

۱۱۹	۱. اقتصاد در حال گذر
۱۲۰	۲. شاخصهای اقتصادی

۱۲۲	۳. کشاورزی و دامداری
۱۲۲	۴. صنعت و معدن
۱۲۳	۵. سیستم بانکی و مالی
۱۲۴	۶. واحد پول
۱۲۵	۷. حمل و نقل
۱۲۶	۸. نفت و گاز و انرژی
۱۲۷	۹. موافقتنامه های نفتی
۱۲۹	۱۰. تورم
۱۳۰	۱۱. تجارت و سرمایه گذاری خارجی
۱۳۱	۱۲. صادرات و واردات
۱۳۲	۱۳. وضعیت اسلام گراها در اقتصاد جمهوری آذربایجان

فصل هفتم: آموزش و پرورش و آموزش عالی

۱۳۴	۱. نرخ باسوادی
۱۳۵	۲. نظام آموزشی رسمی
۱۳۵	۱-۲. نظام آموزشی قدیم
۱۳۶	۲-۲. نظام آموزش و پرورش جدید
۱۴۰	۲-۳. آموزش عالی
۱۴۱	۲-۴. فرهنگستان علوم ملی آذربایجان
۱۴۳	۳. آموزش علوم دینی
۱۴۳	۱-۳. مدارس علوم دینی رسمی
۱۴۴	۲-۳. مراکز رسمی تحصیل دینی در دانشگاهها
۱۴۵	۴. محدودیت حضور بانوان محجبه در مدارس و دانشگاهها
۱۴۷	۵. وضعیت گروههای شیعی اسلام گرا در مدیریت مدارس و دانشگاهها

فصل هشتم: فرهنگ

۱۵۰	۱. ادبیات و زبان
-----	------------------

۱۵۰. ۱-۱. زبان
۱۵۰. ۲-۱. تحولات زبان نوشتاری
۱۵۳. ۳-۱. محفوظ ماندن الفبای عربی در آثار تاریخی
۱۵۴. ۴-۱. نام گذاریها
۱۵۵. ۵.۱. شعر و شاعری
۱۵۸. ۶-۱. موسسات فرهنگی و هنری
۱۵۹. ۲. پوشش زنان، مردان و حجاب اسلامی
۱۶۴. ۳. ازدواج
۱۶۶. ۴. رسانه ها، نشریات و کتب دینی
۱۶۶. ۱-۴. مطبوعات
۱۶۷. ۲-۴. موسسات انتشاراتی
۱۶۸. ۳-۴. کتابخانه های عمومی آذربایجان
۱۶۸. ۴-۴. پایگاههای اطلاع رسانی
۱۶۸. ۵-۴. کتب دینی
۱۷۰. ۶-۴. شبکه های تلویزیونی و برنامه های مذهبی
۱۷۳. ۷-۴. کانالهای رادیویی جمهوری آذربایجان
۱۷۵. ۵. مساجد و اماکن مقدس مذهبی
۱۷۵. ۱-۵. مساجد
۱۸۳. ۲-۵. زیارتگاهها
۱۹۱. ۳-۵. زیارت های مذهبی خارجی
۱۹۲. ۶. آئینهای مذهبی
۱۹۲. ۱-۶. طرح مطلب
۱۹۳. ۲-۶. وفیات و مراسم عزاداری
۱۹۵. ۳-۶. عزاداری ماه محرم
۱۹۷. ۴-۶. هیئتهای عزاداری
۱۹۸. ۵-۶. اعیاد و مراسم جشن های مذهبی

- ۲۰۲ ۷. اعیاد و جشنهای ملی
- ۲۰۴ ۸. ترویج غرب گرایی

فصل نهم: سازمان روحانیت شیعه

- ۲۰۷ ۱. گذشته تاریخی
- ۲۰۷ ۱-۱. طرح مطلب
- ۲۰۷ ۲-۱. روحانیت شیعه در دوره حکومت تزار
- ۲۰۹ ۳-۱. روحانیت شیعه در دوره حکومت کمونیستها
- ۲۱۰ ۲. دو نوع سازمان دینی: رسمی و غیر رسمی
- ۲۱۶ ۳. سازمان روحانی غیر رسمی
- ۲۱۶ ۳-۱. گذشته و حال
- ۲۱۷ ۳-۲. آموزشهای غیر رسمی دینی در مساجد
- ۲۱۸ ۳-۳. عزیمت انفرادی به سایر کشورها برای تحصیلات دینی
- ۲۲۰ ۳-۴. سایر موسسات آموزشی دینی غیر رسمی
- ۲۲۰ ۴. عرصه های خدمات
- ۲۲۴ ۵. ارتباط با مرجعیت
- ۲۲۶ ۶. دیانت و سیاست (چالشهای روحانیت با حکومت)
- ۲۲۶ ۶-۱. ممانعت از ایجاد مراکز دینی و حوزه های علمیه دینی مستقل
- ۲۲۷ ۶-۲. ممانعت از برگزاری مراسم دینی در اماکن عمومی
- ۲۲۷ ۶-۳. ممانعت از گشایش دفتر مراجع دینی
- ۲۲۸ ۶-۴. ممانعت از انتشار ادبیات شیعی ایران
- ۲۲۸ ۶-۵. تلاش حکومت برای به کنترل در آوردن عرصه فعالیت های دینی
- ۲۲۹ ۶-۶. محدودیتها و مشکلات شیعیان در برگزاری مراسم دینی
- ۲۳۰ ۶-۷. سایر چالشها
- ۲۳۰ ۷. تاثیر عوامل خارجی بر محیط دینی جمهوری آذربایجان
- ۲۳۰ ۷-۱. ترکیه

- ۲۳۲ ۲-۷. کشورهای عربی
۲۳۲ ۳-۷. نفوذ مسیونرهای مسیحی

فصل دهم: روابط با جمهوری اسلامی ایران و حوزه علمیه قم

- ۲۳۴ ۱. روابط سیاسی
۲۳۶ ۲. روابط اقتصادی
۲۳۷ ۲-۲. بازارچه های مرزی
۲۳۸ ۳-۲. حمایت‌های کمیته امداد
۲۳۹ ۳. بررسی میزان علاقمندی شیعیان جمهوری آذربایجان به جمهوری اسلامی ایران

فصل یازدهم: نتیجه گیری و ارائه پیشنهادات

۲۴۷

فهرست منابع و مآخذ

۲۵۴

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۳۵	جدول شماره ۱. توزیع جمعیت گروههای سنی از سال ۲۰۰۸ الی ۲۰۰۵
۳۶	جدول شماره ۲. امید به زندگی ۱۹۹۵ الی ۲۰۰۸
۳۶	جدول شماره ۳. ازدواج و طلاق ۱۹۹۵ الی ۲۰۰۸
۳۷	جدول شماره ۴. جمعیت شهری و روستایی ۱۹۹۹ الی ۲۰۰۸
۳۷	جدول شماره ۵. نرخ زاد و ولد ۱۹۹۵ الی ۲۰۰۷
۵۳	جدول شماره ۶. ترکیب جمعیت بر پایه سرشماری ۱۹۹۹ - ۱۹۸۹
۱۳۴	جدول شماره ۷. سطح سواد گروههای سنی جمعیت بر پایه سرشماری سال ۱۹۹۹
۱۳۹	جدول شماره ۸. تعداد مدارس کل کشور در طول سالهای تحصیلی ۲۰۰۱ الی ۲۰۰۸
۱۳۹	جدول شماره ۹. جمعیت دانش آموزان و معلمان کشور در سالهای تحصیلی ۲۰۰۱ الی ۲۰۰۸
۱۵۲	جدول شماره ۱۰. جدول تغییرات الفبای

فهرست اشکال و نمودار ها

صفحه	عنوان
۲۵	شکل شماره ۱. نقشه جمهوری آذربایجان
۳۱	شکل شماره ۲. پرچم و نشان ملی
۴۷	شکل شماره ۳. کلیسای پروسلاو گرجی ها
۶۳	شکل شماره ۴. ساختمان دولت آذربایجان
۱۰۶	شکل شماره ۵. تجمع ضد صهیونیستی
۱۰۸	شکل شماره ۶. محکومیت توهین به مقدسات
۱۲۴	شکل شماره ۷. بانک ملی (مرکزی)
۱۲۴	شکل شماره ۸. سمبل منات آذربایجان
۱۴۱	شکل شماره ۹. فرهنگستان علوم آذربایجان
۱۵۵	شکل شماره ۱۰. تندیس‌هایی برگرفته از اشعار نظامی گنجوی
۱۷۶	شکل شماره ۱۱. مسجد تازه پیر
۱۷۷	شکل شماره ۱۲. مسجد جمعه ایچری شهر
۱۷۷	شکل شماره ۱۳. مسجد حاج سلطان علی
۱۷۸	شکل شماره ۱۴. مسجد آبی و گوی مسجدی
۱۷۹	شکل شماره ۱۵. مسجد الهیات یاسامال
۱۷۹	شکل شماره ۱۶. مسجد ابوبکر
۱۸۳	شکل شماره ۱۷. زیارتگاه دیری بابا در منطقه مرزه
۱۸۴	شکل شماره ۱۸. نمایی کلی از مرقد حضرت رحیمه خاتون(س)
۱۸۵	شکل شماره ۱۹. عزاداری مردم روستای نارداران در روز عاشورا
۱۸۷	شکل شماره ۲۰. زیارتگاه بی بی هیبت خواهر امام رضا(ع)
۱۸۹	شکل شماره ۲۱. زیارتگاه علی آیاغی {قدمگاه حضرت علی (ع)}
۲۰۲	شکل شماره ۲۲. چهارشنبه سوری و عید نوروز
۲۱۵	شکل شماره ۲۳. تصویر اداره سازمان روحانیت قفقاز

فصل اول :

کلیات

۱. مقدمه

سالها بود که گذشتگان مان با حسرت از جدایی قفقاز از ایران سخن می گفتند که در راس آن ولایات باکو، گنجه، لنکران، شکی، شاماخی، شیروان و نخجوان قرار داشت. با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در سال ۱۳۷۱ و استقلال جمهوری آذربایجان، مردم مسلمان و شیعه این منطقه که سالها در حسرت جدایی از موطن اصلی خود بودند، با شکستن موانع مرزی سیل آسا به سوی شهرهای هم مرز با ایران و زیارت اماکن مقدسه مشهد و قم سرازیر شدند. در این زمان بیشتر خانواده های شهر اردبیل به نوعی میزبان آذریها بودند و نگارنده تحقیق نیز از همان ابتدا مشتاقانه به مطالعه و شناخت فرهنگ و رسوم مردمان این کشور علاقمند شده بود.

مردم جمهوری آذربایجان اگرچه از نظر درصد جمعیتی دومین کشور شیعه نشین جهان اسلام می باشند اما بدلیل اینکه چندین دهه از آموزه های اسلامی و شیعی دور مانده اند، برداشتهای درستی از اسلام و جمهوری اسلامی ایران ندارند. نیاز مبرمی به تعلیم و تبلیغ معالم شرع دارند و بدلیل حضور و تاثیر قدرتهای منطقه ای و فرامنطقه ای در سیاست، فرهنگ، اقتصاد، مذهب، مسائل نظامی و امنیتی و خصوصاً قرار داشتن در همسایگی مان، در راهبرد سیاستهای جمهوری اسلامی ایران قرار گرفته اند و ما نیز بدلیل شیعه بودن، تعلق داشتن به ایران و خواست مردم این کشور برای پرمودن خلاء اعتقادی و فرهنگی نمی توانستیم نسبت به این موضوع بی تفاوت باشیم که اولین گام برای این امر بزرگ، مطالعه و شناخت دقیق مسائل مختلف سیاسی، اجتماعی، دینی و فرهنگی این جامعه بود که در یک دهه گذشته تلاش کردیم به این موضوع بپردازیم و نتیجه این مطالعات و تحقیقات خود را در نشریات و رسانه های محلی و کشوری انعکاس دهیم.

در سال ۱۳۸۶ که برای امتحانات کارشناسی ارشد آماده می گردیدیم، با رشته ای آشنا شدم که می توانست دیدگاههای جامعه شناختی و فعالیتهای مطالعاتی اینجانب را کاربردی تر و علمی تر نماید و با وجود اینکه زمینه های تحصیل در محل سکونت خود یعنی تبریز و همچنین شهر تهران وجود داشت، اما راهنمایها، دلسوزیها و توضیحات استاد ادیب، فرزانه و دوستار علوم تخصصی شیعه موجب گردید تا وارد رشته وزین شیعه شناسی با گرایش جامعه شناسی گردم و شیرینی کلاسهای درس که هر جلسه ای از آن پنجره های زیادی را برای نظم دادن به مطالعات و تحقیقات و کاربردی تر کردن دانسته هایم می گشود، سختی های سفر را آسان می نمود. دکتر

تقی زاده که هم بر علم جامعه شناسی روز مسلط است و هم دستی توانا در تاریخ تشیع و الهیات اجتماعی دارد، در طول ۲ سال گذشته ما را آموزش و پرورش بسیار داد. بی طرفی در امور علمی را به عیان نشانه رفت و نظم در کلاس و ادب در برخورد ما را شیفته این رشته نمود.

آموختیم که برای بررسی هر موضوع شیعی ابتدا بایستی تاریخ آن را بشناسیم. عوامل مختلف را بررسی و از هیچ سند ریز و درشتی به آسانی رد نشویم. برای شناخت مسائل شیعی باید به زبانهای عربی و انگلیسی و زبان حوزه ای که مطالعه می کنیم، مسلط باشیم و مسائل جناحی را در مطالعات راه ندهیم. آموختیم که شیعیان در هر نقطه ای از جهان در حال بازنگری در هویت بوده و رشد فزاینده ای در حرکات سیاسی و اجتماعی دارند. آموختیم که بایستی برای پیشبرد فعالیتهای سیاسی - اجتماعی شیعیان اول شناخت لازم است و سپس تعلیمات دینی انجام گیرد تا بتوانند در جریانات اجتماعی - سیاسی و در نهایت قدرت حکومتی وارد شوند.

بدلیل خلاء موجود در شناخت وضعیت سیاسی، اجتماعی و دینی جامعه جمهوری آذربایجان، با ابراز علاقه اینجانب، استاد از پیشنهاد بنده برای تحقیق و مطالعه شیعیان این کشور استقبال نمود و از همان ابتدا راهنماییهای دلسوزانه خود را برای علمی تر نمودن این تحقیق انجام داد و ما را دانشجویی پرورش داد که هم باید به دنبال مطالب جدید برویم و هم مطالب موجود را نظم علمی ببخشیم. ایشان کار توصیفی و تحلیلی را کافی نمی دانند و معتقدند دانشجوی بایستی راهکارها و کارگشاییهای عملی و نظری جامعه تحقیق خود را برای ارتقاء وضعیت سیاسی - اجتماعی شیعیان ارائه نماید.

۲. بیان مسئله

امروزه بخصوص بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، شیعیان در کانون توجهات بین المللی قرار دارند که نمونه آن حجم کتب، مقالات، برنامه های رسانه ای و... است که در سطح دنیا روز بروز بر تعداد آنها افزوده می شود.

جمهوری آذربایجان که به لحاظ آماری در زمینه درصد جمعیت بعد از جمهوری اسلامی ایران قرار دارد، بدین معنی که حدود ۸۰٪ از مردم دین خود را مذهب شیعه اعلام می کنند، متاسفانه اگرچه به لحاظ شیعه گری نمودی نداشته اند، اما تحولات سیاسی - اجتماعی جهانی بخصوص در جهان اسلام باعث شده است تا شیعیان این کشور روز بروز بر حرکات سیاسی،

اجتماعی خود در مسائل مختلف داخلی و بین المللی بیافزایند که لازم است نسبت به بررسی این موضوع اقدام عملی گردد.

موقعیت جغرافیای سیاسی و راهبردی این کشور که در همسایگی جمهوری اسلامی ایران قرار دارد، رشد اسلام گرایی و ایران گرایی، توجه قابل ملاحظه و روبه رشد محافل صهیونیستی و کشورهای استکباری، رشد فعالیتهای پان ترکیستی و پان آذری و... از دیگر دلایلی می باشند که انجام مطالعات و تحقیقات کاربردی را در این منطقه ضروری می نماید. به عبارت دیگر مطالعه یک حوزه شیعی با قلمرو سیاسی مشخص با روشهای جامعه شناسانه می تواند کاربرد زیادی در پژوهشهای دانشگاهی داشته باشد. به همین دلیل شناخت دقیق و واقعی و جامعه شناسانه از جمعیت، تاریخ، اوضاع؛ سیاسی، فرهنگی، اجتماعی این کشور ضروری و دارای اهمیت بسزایی است. بنابراین شایسته است نسبت به بررسی این موضوع اقدام گردد.

پژوهش حاضر در عین حال که نگاهی مختصر به تاریخچه تشیع و وضعیت جغرافیایی و آب و هوایی، این کشور خواهد داشت، اوضاع جمعیتی، قومیتی و فرق دینی مورد توجه قرار خواهد داد. ضمن بررسی ساختار سیاسی کشور و نقش احزاب و گروههای سیاسی، به تفصیل فعالیت گروههای شیعه اسلام گرا که بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران سرعت گرفته است و در سالهای اخیر رشد یافته است، بحث و بررسی خواهد نمود. ساختار اقتصادی و محصولات صنعتی و کشاورزی در ادامه بررسی می شود و به سازمان روحانیت شیعه و بررسی چالشهای روحانیون با حکومت لائیک این جمهوری، مطالعه ابعاد مختلف امورات دینی و همچنین نظام آموزش رسمی و دینی نیز توجه کافی خواهد شد. در مبحث فرهنگ به تفصیل ادبیات، پوششها، رسانه ها، اماکن مذهبی، آئینهای مذهبی و... توصیف می شود و در پایان ضمن بررسی روابط این کشور با جمهوری اسلامی ایران و بخصوص حوزه علمیه قم، جمعبندی و نتیجه گیری تحقیق ارائه خواهد شد.

۳. پیشینه تحقیق

در مراجعه به پیشینه تحقیق بررسی شیعیان جمهوری آذربایجان، به کتاب و یا مقاله ای که ابعاد مختلف سیاسی و فرهنگی این جامعه را بصورت جامعه شناختی بررسی کند، برخورد نکرده ایم اما مطالعات و تحقیقات خوبی به زبان آذری با الفبای لاتین و در قالب مقالات و کتب فارسی نیز به به موضوع پرداخته شده است.

دوماهنامه اطلاع رسانی پژوهشی مرکز جهانی علوم اسلامی از سال ۱۳۸۴ سلسله مقالاتی را در خصوص وضعیت تشیع و گروه‌های دینی و همچنین موانع و مشکلات اسلام‌گرایان چاپ نموده است و در آن نقش علمای دینی در تاریخ این کشور بررسی شده است. انتشارات آذرنشر باکو در سال ۱۹۹۱ ضمن بررسی اهداف آموزش دینی در جمهوری آذربایجان و تاثیر موسسات دینی در آن به بعضی از مسائل شیعیان بخصوص تحصیلات دینی پرداخته است. مطالب آقای بایرام بالجی در مقاله مشهور سرنوشت مذهب شیعه در آذربایجان بعد از فروپاشی شوروی و آقای عبدالوهاب اشتان در کتاب تحولات اجتماعی- فرهنگی در آذربایجان و چند نفر از محققان آذری از جمله صمد بختیارزاده و صمد بایرامزاده در کتاب اماکن دینی، علما، مساجد و فرهنگ اسلامی در سال ۲۰۰۸، آقای عارف یونس‌اف در کتاب اسلام در آذربایجان در سال ۲۰۰۴ و چند تحقیق دیگر در پایگاه اطلاع رسانی yenisharq.org به موضوع پرداخته است. مهمتر از آنها فصلنامه تخصصی آران در طول نزدیک به یک دهه از فعالیت خود مقالات زیادی را در خصوص وضعیت شیعیان این کشور بصورت مستمر چاپ نموده است. فصلنامه‌های ایراس و مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز نیز در طول دو دهه گذشته مقالات خوبی را در این خصوص ارائه نموده‌اند. کتاب خاطرات حاج علی اکرام علیف بصورت توصیفی تاریخچه‌ای از مسائل شیعیان این کشور را توضیح داده است.

اما آنچه در این تحقیق انجام می‌شود، بررسی وضعیت سیاسی و اجتماعی شیعیان بخصوص گروه‌های شیعه اسلام‌گرا می‌باشد که ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، مذهبی و جمعیتی آن را در برمی‌گیرد که برای اولین بار و به شیوه‌ای علمی و با اتکا به روش‌های اسنادی، مشاهده، پرس و جو، میدانی و... انجام می‌شود که تابحال به صورت مجزا و مجمل کتاب و یا تحقیقی در خصوص شیعیان جمهوری آذربایجان انجام نگرفته است. یعنی اگرچه کتابها و تحقیقات خوبی در خصوص ساختار اقتصادی، سیاسی این کشور تدوین شده است، اما با شیوه حاضر انجام نشده است.

۴. اهمیت و کاربردهای تحقیق

جمهوری آذربایجان به عنوان دومین کشور شیعه‌نشین از نظر درصد جمعیتی، موقعیت ژئوپلیتیک و استراتژیک این کشور که در همسایگی جمهوری اسلامی ایران قرار دارد و همچنین